

سیر تحول اندیشه‌ی ولایت فقیه
در فقه سیاسی شیعه

- سرشناسه : علم‌محمدی، حجت‌الله، ۱۳۵۳...
عنوان: سیر تحول اندیشه‌ی ولایت فقیه در فقه سیاسی شیعه / تألیف حجت‌الله علم‌محمدی.
مشخصات نشر: تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷.
مشخصات ظاهری: ۳۸۰ ص.
فروست: مرکز اسناد انقلاب اسلامی؛ ۶۱۴، اندیشه‌ی سیاسی: ۳۲
شابک: ۳۶۰۰۰ ریال؛ 978-964-419-349-1
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا.
موضوع: ولایت فقیه.
موضوع: شیعه و سیاست.
شناسه افزوده: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۸ س ۹۸۷۴۶/ع ۲۲۳/۸ BP
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۵
شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۵۴۴

انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

سیر تحول اندیشه‌ی سیاسی ولایت فقیه در فقه سیاسی شیعه

تألیف: حجت‌الله علیمحمدی

نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۸۸

شمارگان: ۲۰۰۰ قیمت: ۳۶۰۰ تومان

حروف‌چینی و لیتوگرافی: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۱-۳۴۹-۴۱۹-۹۶۴-۹۷۸

ISBN 978-964-419-349-1

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبروی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۲۰۹۴.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irdc.ir

فهرست مطالب

مقدمه ۱۳

بخش اول:

- اندیشه‌ی سیاسی ولایت فقیه از قرن ۴ تا ۸ هجری ۱۵
- فصل اول: ولایت فقیه در آثار کلینی و صدوق ۱۷
۱. کلینی ۱۸
۲. صدوق ۲۰
- فصل دوم: شیخ مفید و نخستین تحول در فقه سیاسی شیعه ۲۳
- حقیقت ولایت و امامت از نگاه شیخ مفید ۲۴
- حاکم جور و پذیرش یا عدم پذیرش ولایت از جانب او ۲۶
- تبیین برخی از مصادیق ولایت فقیهان ۲۸
- فصل سوم: ابی‌الصلاح حلبی و نگاه وی به ولایت فقیه ۳۵
- ضرورت و عدم ضرورت دولت در جامعه ۳۶
- شرایط رئیس یا حاکم جامعه ۴۰
- ریاست پیامبر(ص)، ائمه(ع) و ۴۱
- ولایت تفهید احکام و تبیین حلبی ۴۴
- بیان برخی از مصادیق ولایت فقیه ۴۷

فصل چهارم: ولایت فقیه از منظر سیدین (رضی و مرتضی) و سلار دیلمی

۵۱ .....

الف) سید مرتضی ۵۱

ب) سید رضی ۵۵

ج) سلار دیلمی ۵۷

فصل پنجم: اندیشه‌ی فقهی و کلامی شیخ طوسی در باب ولایت فقیه ۶۱

نظرات کلامی شیخ طوسی ۶۲

نظرات فقهی شیخ طوسی ۶۸

فصل ششم: طرح مجدد ولایت فقیه توسط قطب راوندی و ابن‌ادریس بعد

از یک سده سکوت ۷۵

الف) قطب راوندی ۷۵

ب) ابن‌ادریس ۷۹

معنای سیاست و اثبات ضرورت آن از نگاه ابن‌ادریس ۸۰

فقیه جامع‌الشرایط، مأذون در اعمال ولایت ۸۶

برخی از مصادیق ولایت فقها از نگاه ابن‌ادریس ۸۷

فصل هفتم: خواجه نصیرالدین طوسی، محقق حلی و نگاه آنها به ولایت

فقیه در پایان قرن هفتم ۹۳

الف) خواجه نصیر طوسی ۹۳

ب) محقق حلی ۱۰۰

بیان مواردی از فتاوی محقق حلی به تصدی ولایت توسط «امن الیه

الحکم بحق النیابه» ۱۰۳

بخش دوم: اندیشه‌ی سیاسی ولایت فقیه از قرن هشتم تا دهم هجری ۱۰۷

فصل اول: استحکام اندیشه‌ی ولایت فقیه با تلاش‌ها و نظرات علامه حلی

..... ۱۰۹

۱ و ۲ - حکم و فتوا ۱۱۱

- ۳ - سهم امام در عصر غیبت ۱۱۲
- ۴ - زکات و زکات فطره ۱۱۴
- ۵ - اقامه‌ی حدود و اجرای احکام الهی ۱۱۵
- ولایت از حاکم جائز ۱۱۷
- اقامه‌ی نمازها در عصر غیبت ۱۱۸
- فصل دوم: شهید اول و نگاه وی به مسئله ۱۱۹
- قانون - رهبر و ضرورت آنها از نگاه شهید ۱۲۱
- ملاک مشروعیت رهبر جامعه ۱۲۱
- حاکمان و حکومت‌های مشروع - حاکمان و حکومت‌های نامشروع ۱۲۲
- حقوق، وظایف و اختیارات فقیه جامع‌الشرایط در عصر غیبت ۱۲۵
- الف) حوزه‌ی قضاوت و دادرسی: ۱۲۵
- ب) حوزه‌ی امور مالی: ۱۲۶
- ج) حوزه‌ی حدود و تعزیرات: ۱۲۷
- د) حوزه‌ی اقامه‌ی نماز جمعه: ۱۲۷
- بخش سوم: اندیشه‌ی سیاسی ولایت فقیه از قرن دهم تا سیزدهم هجری ۱۳۱
- فصل اول: اندیشه‌ی سیاسی محقق کرکی و صراحت ۱۳۳
- و شفافیت در ولایت فقیه ۱۳۳
- ولایت فقیه و ادله‌ی آن از دیدگاه کرکی ۱۳۶
- اوصاف فقیه مورد نظر ۱۳۷
- اشاره‌ی کرکی به برخی اختیارات فقیهان در عصر غیبت ۱۳۸
- فصل دوم: شهید ثانی، محقق اردبیلی، صاحب مدارک و آرای آنها در
ولایت فقیه ۱۴۳
- الف) شهید ثانی ۱۴۳
- تقسیم حکومت و ریاست از دیدگاه شهید ثانی ۱۴۶
- دلایل شهید ثانی برای اثبات ولایت فقیهان ۱۴۹
- ولی فقیه از نظر شهید کیست و دارای چه شرایطی است؟ ۱۵۱

- دامنه‌ی اختیارات ولی فقیه و تبیین مصادیق آن ۱۵۵
- ۱ - تصرف در امور مالی ۱۵۶
- ۲ - اقامه‌ی نماز جمعه در عصر غیبت ۱۵۷
- ۳ - تألیف قلوب کفار برای مشارکت آنها در جهاد ۱۵۷
- ۴ - ولایت بر قضاوت ۱۵۸
- ۵ - ولایت بر اقامه‌ی حدود ۱۵۸
- ۶ - ولایت بر موقوفات ۱۵۹
- ب) محقق اردبیلی ۱۶۰
- گستره‌ی اختیارات فقیه جامع‌الشرایط ۱۶۷
- تصریح اردبیلی به برخی از اختیارات فقها ۱۶۸
- ج) صاحب مدارک ۱۷۲
- فصل سوم: نظرات مجلسی اول و دوم و صاحب حدائق (بهرانی) در
مسئله‌ی ولایت فقیه ۱۷۷
- الف) مجلسی اول ۱۷۷
- ب) مجلسی دوم (ملا محمدباقر) ۱۷۹
- ج) شیخ یوسف بهرانی ۱۸۸
- تبیین مصادیق اختیار فقیه در عصر غیبت ۱۹۱
- فصل چهارم: ولایت فقیه از دیدگاه فیض کاشانی و فتوای شجاعانه‌ی وی
..... ۱۹۷
- تبیین مصادیق اختیارات عالمان و فقیهان در عصر غیبت ۲۰۴
- بخش چهارم: اندیشه‌ی سیاسی ولایت فقیه در قرن سیزدهم و چهاردهم هجری ۲۰۹
- فصل اول: آغاز دوران درخشان ولایت فقیه با آرای وحید بهبهانی ۲۱۱
- فصل دوم: ۲۱۹
- شیخ جعفر کاشف‌الغطا و نظراتش در مسئله ۲۱۹
- فصل سوم: دیدگاه صاحب مفتاح‌الکرامه و صاحب ریاض در باب ولایت

۲۲۵.....	فقیه
۲۲۵.....	الف) دیدگاه صاحب مفتاح الکرامه
۲۲۷.....	ب) دیدگاه صاحب ریاض
	فصل چهارم: ایجاد نقطه‌ی عطف در فقه سیاسی شیعه توسط محقق نراقی
۲۳۱.....	
۲۳۵.....	عصر غیبت و حاکمان آن از نظر نراقی
۲۳۷.....	دلایل اثبات ولایت فقیه از نظر نراقی
۲۳۸.....	اختیارات فقیهان و تعیین محدوده‌ی آن توسط نراقی
۲۴۳.....	فصل پنجم: نظریه‌ی سیاسی صاحب عناوین (عبدالفتاح حسینی مراغی)
۲۴۹.....	فصل ششم: آرای صاحب جواهر و میرزای قمی
۲۴۹.....	الف) صاحب جواهر
۲۵۹.....	ب) میرزای قمی (صاحب قوانین)
۲۶۳.....	فصل هفتم: نظر شیخ مرتضی انصاری درباره‌ی ولایت فقیه
۲۶۷.....	الف) مقبوله‌ی عمرین حنظله:
۲۶۷.....	ب) توفیق اسحاق بن یعقوب:
۲۷۳.....	فصل هشتم: بیان برخی نظریات دیگر
۲۷۳.....	الف) فاضل دربندی
۲۷۵.....	ب) سید محمد بحر العلوم
۲۸۰.....	ج) سید عبدالحسین لاری
۲۸۳.....	د) محقق مامقانی
	فصل نهم: نیمه‌ی قرن چهاردهم و نظریه‌ی خاص میرزا محمدحسین نائینی
۲۸۹.....	

بخش پنجم:

	اندیشه‌ی سیاسی ولایت فقیه در قرن پانزدهم (میوه دادن درخت ولایت فقیه در دوران طلایی‌اش)
۲۹۹.....	

- فصل اول: آرای آیت‌الله بروجردی در باب ولایت فقیه ۳۰۱
- فصل دوم: دیدگاه آیت‌الله خویی در مسئله ۳۰۹
- فصل سوم: شهید صدر و آرای وی در مسئله ۳۱۵
- فصل چهارم: نظریه‌ی سیاسی امام خمینی در باب ولایت فقیه و کمال فقه
سیاسی شیعه ۳۲۱
- امام خمینی و ضرورت تشکیل حکومت اسلامی ۳۲۴
- منشأ حاکمیت از دیدگاه امام خمینی ۳۲۶
- اندیشه‌ی سیاسی امام و برداشت‌های مختلف ۳۲۷
- ادله‌ی ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی ۳۲۸
- شرایط ولی فقیه در آثار امام ۳۳۱
- گستره و قلمرو اختیارات ولی فقیه از نگاه امام ۳۳۳
- کتابنامه ۳۳۹

مقدمه

حاکمیت نظریه‌ی ولایت فقیه پس از پیروزی انقلاب اسلامی فتح باب جدیدی در حوزه‌ی مباحث اندیشه‌ی سیاسی شیعه است. این نظریه که توانسته بود نظریات رقیب را کنار زده و از فضای پژوهش و تئوری به عرصه‌ی عمل و اجرا پانهد، سؤالات فراوان و تأملات جدیدی را پیش روی خود می‌دند. و به دلیل مطالعات جدیدی که در این حوزه صورت می‌گرفت، قضاوت‌های نو و البته متفاوت و گاه متضاد را نیز به دنبال داشت. برخی این نظریه را حاصل استنباط فقهای متأخر و ابتکاری از سوی آنها دانستند. عده‌ای دیگر درباره‌ی گستره و قلمرو آن به ایجاد سؤال پرداخته و حتی گاه به نازل‌ترین سطح از اختیارات تنزل دادند و برخی نیز آن را به نخستین مراحل شکل‌گیری فقه سیاسی شیعه متصل کردند.

تحقیق حاضر بر آن است نشان دهد همان‌گونه که رشد و نمو یک دانه به تمهید مقدمات و عوامل گوناگون وابسته است، رشد و بالندگی هر اندیشه‌ای نیز مقدمات خاص خویش را می‌طلبد. به عبارت دیگر با در نظر گرفتن همه‌ی عوامل، قراین و مقتضیات زمانی و مکانی می‌توان سخن و اندیشه‌ای را فهمید و درباره‌ی آن به داوری نشست که این قاعده‌ی کلی و شامل هر اندیشه‌ای است. در مباحث اندیشه‌ی سیاسی به طور عام و ولایت‌فقیه به طور خاص نیز همین قاعده جاری و ساری است. بنابراین تنها با نگاه ترکیبی منظومه‌ای و همه‌جانبه در این حوزه می‌توان به قضاوت و بینش صحیحی از آن دست پیدا کرد.

مطالعه‌ی نظریه‌ی ولایت فقیه به شکل منقطع و مجزا، داوری ناقصی از آن را پیش روی ما قرار خواهد داد؛ به همین سبب بررسی تاریخی ولایت فقیه و پی‌گیری تحول آن در بستر تاریخی‌اش اهمیت مضاعفی می‌یابد. ولایت فقیه به دلیل تأثیرپذیری از دو عنصر زمان و مکان همواره فراز و نشیب و تحول و تطور فراوانی داشته است. به عبارت دیگر، اگر شرایط مطلوبی بر جامعه‌ی شیعی حکمفرما بوده، ولایت فقیه نیز رشد و توسعه‌ی چشمگیری یافته و در شرایط نامناسب با سکون همراه بوده است. البته از این نکته‌ی مهم و اساسی نیز نباید غافل بود که فقیهان شیعه حفظ کیان شیعه را به عنوان بالاترین و مهم‌ترین مصلحت در فعالیت‌های خویش مد نظر قرار داده و سکوت می‌کردند.

پژوهش حاضر که با تلاش آقای حجت‌الله علیمحمدی به انجام رسیده است، به بررسی اقوال و آرای فقهای بزرگ و برجسته از زمان آغاز غیبت کبرا تا عصر حاضر پرداخته و آن را به پنج دوره تقسیم کرده که در هر یک از این دوره‌ها بخشی از روند تکاملی آن طی می‌شود. در این پژوهش نظرات فقیهان در دو حوزه‌ی کلام و فقه مورد واری قرار گرفته است. حوزه‌ی کلام و مباحث مربوط به امامت و حکومت که در بسیاری از تحقیقات پیرامون ولایت فقیه مغفول واقع شده، بخش مهمی از پیشینه‌ی نظریه‌ی ولایت فقیه را تشکیل می‌دهد. در حوزه‌ی فقه نیز، در مباحث مربوط به دولت و حکومت در فقه شیعه همچون خمس، زکات، امر به معروف و نهی از منکر، نماز جمعه، قضا، شهادت، حدود، دیات، وصیت، هجر، اوقاف، حاکم جائر و پذیرش یا عدم پذیرش ولایت از جانب وی و... به این بحث پرداخته شده و از مجموع این مباحث نمودار حرکتی ولایت فقیه ترسیم می‌شود.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی